O‘QUVCHILARDA MAS’ULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O‘RNI

G.A.Xolboyeva, Sh.M.Yunusova - GulDPI talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirishda oilaning muhim rolini o‘rganadi. Oila bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi asosiy institut sifatida mas’uliyat, o‘ziga ishonch va axloqiy qadriyatlarning dastlabki manbai hisoblanadi. Maqolada oila muhitining tarbiyaviy uslublari, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek, oilaviy qadriyatlarning o‘quvchilarning mas’uliyat hissiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda oilaning ta’siriga xalaqit beruvchi omillar, masalan, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, raqamli texnologiyalar va globallashuvning ta’siri muhokama qilinadi. Maqola o‘zbek xalqining an’anaviy tarbiya uslublarini zamonaviy pedagogika bilan uyg‘unlashtirish orqali mas’uliyat hissini rivojlantirishning samarali yo‘llarini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: mas’uliyat hissi, oila tarbiyasi, o‘quvchilar, ota-ona munosabatlari, axloqiy qadriyatlar, zamonaviy pedagogika, o‘zbek an’analari, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, raqamli texnologiyalar, globallashuv.

Kirish. O‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirish jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Mas’uliyatli shaxslar jamiyatda faol ishtirok etib, o‘z majburiyatlarini vijdonan bajaradilar va boshqalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadilar. Oila esa bolaning hayotida birinchi tarbiyaviy muhit bo‘lib, uning axloqiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek xalqining an’anaviy tarbiya tizimida oila har doim markaziy o‘rin egallagan bo‘lsa-da, zamonaviy jamiyatda oilaning ta’siriga xalaqit beruvchi omillar ko‘paymoqda. Ushbu maqola oilaning mas’uliyat hissini shakllantirishdagi o‘rnini ilmiy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qiladi, shuningdek, o‘zbek oilalarida tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali strategiyalarni taklif etadi. Maqolaning maqsadi – oilaning tarbiyaviy salohiyatini oshirish orqali o‘quvchilarda mas’uliyat hissini rivojlantirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqishdir.

Mas’uliyat hissi tushunchasi va uning o‘quvchilar uchun ahamiyati

Mas’uliyat hissi – bu shaxsning o‘z harakatlari, qarorlari va ularning oqibatlari uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olish qobiliyatidir. O‘quvchilar uchun bu his o‘qish jarayonida o‘z vaqtida vazifalarni bajarish, guruhdagi hamkorlik, o‘qituvchi va tengdoshlar bilan munosabatlarda vijdonlilik kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Mas’uliyat hissi bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi, chunki u o‘z-o‘zini boshqarish, intizom va maqsadga yo‘naltirilganlik kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Mas’uliyat hissinin psixologik va ijtimoiy asoslari

Psixologik nuqtai nazardan, mas’uliyat hissi bolaning o‘ziga ishonch va ichki motivatsiyasi bilan uzviy bog‘liq. Lev Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bola o‘z muhitidagi kattalar bilan muloqot orqali ijtimoiy normalarni o‘zlashtiradi. Oila bu jarayonda birinchi vositachi sifatida xizmat qiladi. Ijtimoiy nuqtai nazardan, mas’uliyat hissi jamiyatning umumiy qadriyatlariga mos keladigan xulq-atvorni

shakllantiradi, bu esa o‘quvchining kelajakda faol fuqaro sifatida ishtirok etishiga yordam beradi.

O‘zbek jamiyatida mas’uliyat hissinin o‘rni

O‘zbek xalqining an’anaviy tarbiya tizimida mas’uliyat hissi oila, jamoa va vatan oldidagi majburiyatlar bilan chambarchas bog‘liq. “Katta bo‘lsang, kattalarga hurmat qil, kichiklarga mehr ber” degan tamoyil o‘zbek tarbiyasida mas’uliyatni shakllantirishning asosiy prinsiplaridan biridir. Biroq, zamonaviy sharoitlarda bu an’analar globallashuv va texnologik o‘zgarishlar ta’sirida qisman zaiflashmoqda.

Oilaning o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirishdagi o‘rni

Oila bolaning hayotidagi birinchi ijtimoiy institut bo‘lib, uning axloqiy va psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar, tarbiyaviy uslublar va oilaviy muhit mas’uliyat hissini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Tarbiyaviy uslublar va ularning mas’uliyatga ta’siri

Ota-onalarning tarbiyaviy uslublari mas’uliyat hissining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Psixolog Diana Baumrindning tarbiya uslublari nazariyasiga ko‘ra, avtoritar, demokratik va erkin tarbiya uslublari bolaning xulq-atvoriga turlicha ta’sir qiladi:

- **Avtoritar uslub**: Qattiq intizom va qoidalar bolada mas’uliyat hissini rivojlantirishi mumkin, ammo haddan tashqari nazorat o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini cheklaydi.
- **Demokratik uslub**: Bu uslubda ota-onalar farzandlariga erkinlik beradi, lekin ayni paytda qoidalar va mas’uliyatni talab qiladi. Bu uslub mas’uliyat hissini rivojlantirishda eng samarali hisoblanadi.
- **Erkin uslub**: Cheklovlarning yo‘qligi bolada mas’uliyatsizlikka olib kelishi mumkin.

O‘zbek oilalarida ko‘pincha avtoritar va demokratik uslublarning aralashmasi kuzatiladi. Masalan, ota-onalar farzandlaridan katta hurmat va itoatkorlik talab qiladi, lekin ayni paytda ularga mehr va e’tibor ko‘rsatadi.

Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar

Ota-ona va farzand o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar mas’uliyat hissini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarning farzandlariga ishonch bildirish, ularga kichik mas’uliyatlar yuklash orqali ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Masalan, uy ishlari, darslarni mustaqil ravishda bajarish yoki kichik birodar va opa-singillarga g‘amxo‘rlik qilish kabi vazifalar bolada mas’uliyat hissini shakllantiradi.

Oilaviy qadriyatlar va an’analarning ta’siri

O‘zbek oilalarida oilaviy qadriyatlar, masalan, katta-kichikni hurmat qilish, jamoaviy mas’uliyat va mehr-oqibat mas’uliyat hissini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek xalqining “Birga bo‘lsak, bir yigit” degan maqoli oilada jamoaviy mas’uliyatni targ‘ib qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda individualizmning kuchayishi an’anaviy qadriyatlarning ta’sirini kamaytirishi mumkin.

Zamonaviy sharoitlarda oilaning ta’siriga xalaqit beruvchi omillar

Zamonaviy jamiyatda oilaning tarbiyaviy salohiyatiga bir qator omillar xalaqit beradi. Bularga quyidagilar kiradi:

- **Ijtimoiy-iqtisodiy omillar**: Ota-onalarning bandligi, moddiy qiyinchiliklar va migratsiya oilada tarbiyaga yetarlicha vaqt ajratishni qiyinlashtiradi.
- **Raqamli texnologiyalar**: Smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va video o‘yinlar bolalarning vaqtini ko‘p olib, oila ichidagi muloqotni kamaytiradi.
- **Globallashuv**: G‘arbiy madaniyatning ta’siri o‘zbek an’analariga zid kelishi mumkin, bu esa oilaviy qadriyatlarning zaiflashishiga olib keladi.

O‘zbek oilalarida mas’uliyat hissini rivojlantirish strategiyalari

O‘zbek oilalarida mas’uliyat hissini rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalar samarali bo‘lishi mumkin:

- **An’anaviy va zamonaviy tarbiya uslublarini uyg‘unlashtirish**: O‘zbek an’analariga asoslangan hurmat va mas’uliyat qadriyatlarini zamonaviy pedagogik usullar bilan birlashtirish.
- **Oila ichidagi muloqotni kuchaytirish**: Ota-onalarning farzandlari bilan ochiq muloqot qilishi, ularning muammolarini tinglashi va qo‘llab-quvvatlashi.
- **Mas’uliyatli vazifalar berish**: Bolalarga yoshiga mos vazifalar yuklash, masalan, uy ishlari yoki maktabdagi loyihalarda faol ishtirok etish.

Maqolada keltirilgan dalillar oilaning mas’uliyat hissini shakllantirishda muhim institut ekanligini ko‘rsatadi. Biroq, zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar oilaning tarbiyaviy salohiyatiga xalaqit berishi mumkin. Shu sababli, oila, maktab va jamiyat o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish zarur. O‘zbek jamiyatida an’anaviy tarbiya uslublarini zamonaviy pedagogika bilan uyg‘unlashtirish orqali mas’uliyat hissini yanada samarali rivojlantirish mumkin. Muhokamada shuningdek, ota-onalarning o‘zlarining mas’uliyatli xulq-atvori bolalar uchun namuna bo‘lib xizmat qilishi muhimligi ta’kidlanadi.

Xulosa va takliflar. Oila o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. O‘zbek xalqining an’anaviy tarbiya uslublari, agar zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilsa, bu jarayonni yanada samarali qiladi. Quyidagi takliflar oilaning tarbiyaviy salohiyatini oshirishga yordam beradi:

1. Ota-onalarga tarbiyaviy treninglar tashkil qilish, ularga demokratik tarbiya uslublarini o‘rgatish.
2. Oilaviy muloqotni kuchaytirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish.
3. Bolalarga yoshiga mos mas’uliyatli vazifalar yuklash orqali ularning intizom va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
4. Maktab va oila o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash, mas’uliyat hissini rivojlantirish bo‘yicha birgalikda loyihalar amalga oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Baumrind, D. (1991). *The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use*. Journal of Early Adolescence.
3. To‘xtaxo‘jayev, M. (2005). *O‘zbek xalq pedagogikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Karimov, I. A. (1998). *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Sharq.
5. Xo‘jayev, F. (2010). *Oila tarbiyasining psixologik asoslari*. Toshkent: Fan va Texnologiya.